

Андрій Ожоган

(Київ)

ДІЕСЛІВНІ ПРЕДИКАТИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ “ЗНЕБУТТЄВЛЕННЯ НЕІСТОТИ” В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті розкрито особливості дієслівних предикатів зі значенням “знебуттєвлення неістоти” в німецькій та українській мовах, здійснено їхню диференціацію, виявлено семантико-синтаксичну специфіку аналізованих конститuentів предикатного простору в кожній із зіставлюваних мов.

Ключові слова: дієслівні предикати зі значенням “знебуттєвлення неістоти”, деструктиви, субстанційні синтаксеми, семантика, валентність.

In the article the features of verbal predicates with the meaning “uncreature’s stopping to exist” in the German and Ukrainian languages are described, their differentiation is carried out, the semantic and syntax specific of analyzable parts of predicative space in each of compared languages is found out.

Key words: verbal predicates with the meaning “uncreature’s stopping to exist”, destructives, substantial syntaxema, semantics, valence.

У німецькій та українських мовах один із найбільших та найуживаніших тематичних класів предикатів становлять вербативи руйнування. Певні особливості формотворчої, словотвірної, морфологічної та синтаксичної організації деструктивів досліджували вітчизняні і зарубіжні науковці (Е. Даугатс, М. Калько, Т. Кільдібекова, Н. Мініна, Н. Пославська, Т. Потапенко та ін.). Водночас недостатньо з’ясованим залишається статус предикатів руйнування в системі семантичних предикатів. Яскравим свідченням цього постає той факт, що на сьогодні неупорядкована класифікація таких одиниць. Наприклад, українські вчені пропонують розглядати вербативи руйнування як одну із лексико-семантичних груп дієслів конкретної фізичної дії (Н. Пославська) або як предикати руйнації, що є тематичним підкласом термінативних предикатів (М. Калько), при цьому акцентують їхню спрямованість на об’єкт руйнування, а це, власне, суттєво звужує континуум деструктивів, оскільки до уваги не беруть ознакові слова інших груп, зокрема, екзистенційні дієслова, що містять диференційну сему ‘припинення існування’ й маніфестують процес, замкнутий у суб’єкті. Відтак перспективним видається вивчення реченневотвірних можливостей дієслівних предикатів руйнування загалом та окремих їхніх різновидів. Метою нашого дослідження є зіставно-типологічний аналіз деструктивів зі значенням “знебуттєвлення неістоти”, що входять до складу тематичної групи предикатів із семантикою “припинення існування” в німецькій та українській мовах. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язати такі завдання: 1) окреслити континуум вербативів, що містять диференційну сему ‘знебуттєвлення’ в кожній із зіставлюваних мов; 2) розкрити семантико-синтаксичні ознаки досліджуваних ознакових слів; 3) виявити їхні спільні та відмінні характеристики в німецькій та українській мовах.

Дієслівні предикати досліджуваної підгрупи вказують на руйнування, зникнення речовин чи неживих предметів (нім. *ausbrennen, branden, zerschellen, explodieren, hochgehen, schmelzen, wegschmelzen, zerschmelzen, tauen, auftauen, zerlaufen, zerrinnen, sich lösen, zerfallen, zerspringen, sich verziehen, sich zerteilen, sich verflüchtigen, verdampfen, verstieben, vergehen* і под., укр. *вибухати, випаровуватися, вигорати, згорати, зникати, лопатися, плавитися, розбиватися, розвалюватися, розпадатися, розплавлятися, розливатися, розриватися на шматки, розсіюватися, розчинятися, руйнуватися, танути, топитися* та ін.), напр.: *Beim Kochen verdampft ein Teil des Wassers* (LGD); *Reiche haben auch andere*

gegründet, sie sind zerfallen, es werden neue Reiche kommen, auch sie werden zerfallen (Lion Feuchtwanger); ...*da explodierte im Waffenzimmer russische Infanteriemunition* (Siegfried Lenz); *Bei dem Sturz ist das Zifferblatt zersprungen* (Peter Handke); *Das Flugzeug explodierte beim Aufschlag auf den Boden* (<http://de.thefreedictionary.com>); *Лист Хмельницького давно вже згорів і лежав тепер купою чорних пелюсток* (Петро Панч); *Якщо в мартенівську піч завалюють навіть невелику частину чавунного бою, він розплавляється вже після спуску шлаку* (СУМ); *За сусіднім столиком, відповідно до надзвичайності моменту, впало на підлогу і дзвінко розлетілося на друзки горнятко із залишками кави* (Галина Вдовиченко); *Кілька суден кинула вода на галеру, і вони теж порозбивались зовсім* (Андрій Чайковський); *Зникне сніг, і загримить весна Чорним днем одчаю і загину* (Євген Маланюк).

Зауважимо, що в лінгвоукраїністиці вербативи, які передають різноманітні видозміни вихідного стану предмета, речовини (*плавитися, випаровуватися, гаснути, замерзати, сохнути, танути*), чимало науковців потрактує як предикати із семантикою процесу, хоча дериваційною базою для них є предикати стану [1, с. 96–97; 3, с. 53; 4, с. 118–119; 6, с. 194–195]. Також їх вичленовують в окрему групу лексем, що позначають перехід з одного стану в інший, наголошуючи, що ця група дієслівних предикатів “суттєво відрізняється від дієслів стану та дієслів на позначення певних процесів, посідаючи проміжне місце між ними” [2, с. 102]. У нашому дослідженні такі одиниці розглядаємо як синкретичну групу предикатів, лексеми якої поєднують ознаки предикатів процесу та предикатів стану. Власне, за семантичними характеристиками вони є динамічними предикатами, що виражають зміни, інтенсивності, мимовільності і не передбачають активного суб’єкта.

Специфіка більшості німецьких похідних вербативів цієї підгрупи полягає в тому, що вони містять у своїй семантиці значення деструкції і значення руху. Так, префікси *ver-* і *zer-* реалізують семи “руйнування”, “розсіювання”, “розчинення” в поєднанні з основами, що позначають рух (*zergehen, zerfließen, zerlaufen, zerrinnen, verstieben, verfliegen, vergehen*), напр.: *Butter, Eis, Schokolade zerfließt in der Sonne* (DGW). Водночас основам, які позначають руйнування, значення руху надають префікси *auf-, weg-* (*aufschmelzen, auftauen, sich auflösen, wegschmelzen, wegtauen*), напр.: *...die Sonne schien auf feuchte Dächer, von denen der Schnee weggeschmolzen war* (Heinrich Böll).

Префікси й перші компоненти вносять у семантику німецьких вербативів значення руйнування (*ein-, entzwei-, zer-, zusammen-*, напр.: *Wenn ein Erdbeben eine blühende Stadt zerstört, fallen auch immer einpaar morsche Gemäuer ein, die sowieso baufällig waren* (Anna Seghers)); припинення, завершення процесу (*ab-, aus-, ver-*, напр.: *Die Zeit heilt alles, und alle Eisen glühen aus* (Anna Seghers)); зміни стану, перетворення у щось (*ver-*, напр.: *Mysteriöse Feuerbälle über Texas: Nach der Kollision von zwei Satelliten der Weltraummächte Russland und USA sind möglicherweise mehrere Trümmerstücke in der Erdatmosphäre verglüht* (<http://www.welt.de/vermishtes/article3215405/Satellitentrümmer-mit-lautem-Knall-verglueht.html>)); напрямку руху (*herunter-, hoch-, nieder-, um-*, напр.: *Die Baumkronen sind unter der Schneelast umgebrochen* (DGW)).

У німецькій та українській мовах основи деяких вербативів аналізованої тематичної підгрупи можуть позначати спосіб руйнування (нім. *zerbrechen, verbrennen*; укр. *розбити, спалювати*), результат руйнування (*verkohlen*).

Чимало досліджуваних дієслівних предикатів поєднуються із суб’єктами обмеженої семантики. Зокрема вербативи нім. *bersten, detonieren, explodieren, hochgehen*; укр. *вибухати, рватися, розриватися* в якості суб’єкта мають переважно назви вибухових речовин і боєприпасів, напр.: *Hüben und drüben barsten die Granaten* (Ulrich Komm); *Selbst in einer Zeit ... explodiert in Nahost fast täglich neuer Zündstoff* (Tophen Rolf); *Міна може вибухнути під кораблем раніше, ніж потрапити в трал* (СУМ); *Вибуху майже не було чути, бо якраз поблизу розірвався снаряд* (Григорій Тютюнник); *Патрони у вогні рвалися...* (Валерій Шевчук).

Дієслівні предикати нім. *einstürzen*, *einsinken*, *zusammenfallen*; *zusammensinken*; *zusammenstürzen* і под., укр. *валитися*, *завалитися*, *розвалитися* тощо здебільшого сполучаються із суб'єктами, що позначають різні будівлі, споруди, напр.: *ein Neubau war eingestürzt*, *sein Fundament war falsch berechnet worden* (Wolfgang Köppen); *Завалилась рідна хата...* (Олександр Олесь).

Вербативи нім. *sich verkochen*, *zerkochen* та укр. *розварюватися* зазвичай уживаються з тематичною групою іменників, що позначають їжу, напр.: *Das Gemüse, das Obst zerkocht auf dem Herd* (DGW); *Коли бачу – одна крашанка розварилася* (СУМ).

Визначальним є й те, що в німецькій та українській мовах деякі дієслівні предикати цієї підгрупи можуть поєднуватися із суб'єктивними синтаксемами узагальненої семантики або ж функціонують у безособових реченнях, напр.: нім. *Tag und Nacht kochte es in seiner ...Küche, es briet, gluckerte und schmolz dort...* (Siegfried Lenz); *Hinter uns schlug es ein* (Erich Maria Remarque); *Попрогорало, роззубилось. Понівечилось навек* (Євген Маланюк). Щоправда, поняття “безособове речення”, “безособовий предикат” не цілком точні, оскільки, як слушно наголошував свого часу О. М. Пешковський, “повної безособовості в присудка бути не може. Особа є необхідною категорією мовної (і не лише мовної) дійсності. У безособовому дієслові є певний мінімум особи, певний натяк на особу” [5, с. 343]. Власне, саме контекст дозволяє встановити суб'єкт знебуттєвлення.

Особливістю вербативів *zerschellen*, *branden* в німецькій мові та *розбиватися* – в українській є те, що вони прогнозують у правобічній позиції інструментальну синтаксему, яка містить у своїй семантиці синкретичне значення місця й знаряддя/ засобу деструкції, напр.: *Das Flugzeug zerschellte an den Felsen* (LGD); *А десь на морі кораблі Розбилися об скелі...* (Павло Тичина). Морфологічним варіантом носіїв інструментального значення є Dativ із прийменником *an* у німецькій мові та знахідний прийменниковий – в українській. Ці прийменниково-відмінкові форми підкреслюють побічну, непрямі-опосередковану роль якогось предмета в деструктивній дії.

У межах підгрупи предикатів зі значенням “знебуттєвлення” виокремлюємо дві мікрогрупи: 1) предикати зникнення неістоти; 2) предикати біологічного руйнування.

Ознакові слова зі значенням “зникнення неістоти” функціонують на периферії підкласу припинення існування й становлять невелику мікрогрупу. Вони вирізняються семантичною своєрідністю і не пов'язані безпосередньо з руйнуванням предмета. Ця мікрогрупа репрезентована вербативами (нім. *ausgehen*, *austrocknen*, *erlöschen*, *eingehen*, *ersterben*, *sich abbauen*, *sich verwischen*, *verschwimmen*, *verlanden*, *versiegen* і под.; укр. *висихати*, *вичерпуватися*, *гаснути*, *завмирати*, *загибати*, *засихати*, *зникати*, *міліти*, *розпливатися*, *стиратися*, *умирати*), що вказують на припинення буття, вичерпання функцій суб'єктів, у позиції яких виступають іменники-назви джерел світла, звуків, води, явищ, подій і под., напр.: нім. *Die Nacht erstarb. Und der Tag erwachte* (http://de.wikisource.org/wiki/Die_Nacht_erstarb); *Sein Blick brach, und stumm umstanden alle den Toten* (Nibelungen); *Ein blasser Schein wirft sich gegen das Fenster und erlischt* (Erich Maria Remarque); *...und das Hölzchen erlosch* (Heinrich Böll); *Vom rechten Flügel kam ein dünnes Gemecker und erstarb* (Herbert Jobst); *Grigoleit nahm es und begann zu lesen, aber bereits nach den ersten Zeilen verschwammen die Buchstaben vor seinen Augen* (Ulrich Komm); *Ihre Tränen sind versiegt* (DGW); *...der Tag erlischt* (DGDRW); укр. *Ой на горі вітер повіває, А в криниці вода висихає* (СУМ); *Вже, здається, вичерпався весь його репертуар, а зал не вгавав, усе вимагаючи нових і нових пісень* (СУМ); *За кілька хвилин усе стихло. Завмерла луна останніх пострілів* (СУМ); *Діла добрих оновляться, Діла злих загинуть* (Тарас Шевченко); *І гасне свічка, як його життя* (Іван Драч); *Відчув [Юрко], як ота перша ніяковість почала танути, розпливатись* (СУМ); *Всі дрова погоріли, і вогонь погас...* (Дмитро Туптало); *Зникає апокаліптичний звір, Стирається й імліє чорний обрис* (Євген Маланюк); *Згорів город, і жито кволе, і в річці висохла вода* (Ліна Костенко); *Ти мілієш, лимане... Ти зовсім змілів* (Ліна Костенко); *Недолі зникла темна мла...* (Христя Алчевська).

Типовими виразниками предикатів біологічного руйнування є вербативи (нім. *abfaulen, absterben, abwelken, einschrumpeln, verblühen, welken, anfaulen, ausfrieren, auswintern, dorren, durchfaulen, erfrieren, faulen, verfaulen, hinwelken, modern, verdorren, verkümmern, vermodern, verwesen, vermorschen, verrotten, sich zersetzen* і под.; укр.: *вимерзати, відмирати, в'янути, гинути, гнити, загнивати, замерзати, засихати, підгнивати, псуватися, прогнивати, розкладатися, сохнути, стлівати, тліти, чахнути* тощо), що позначають природні процеси в'янення, гниття, розкладання, які властиві рослинам, предметам, зробленим із матеріалів рослинного походження, і деяким іншим суб'єктам, напр.: *Blumen auf den Dachgarten blühten, verblühten* (Heinrich Böll); *Die Balken, Bretter sind völlig durchgefault* (Duden); *Сонце пекло, пишиця сохла* (Михайло Коцюбинський); *Війнуло холодом над Дніпром, студена стала вода, в'яли трави й квіти на берегах* (Семен Скляренко); *А батька так довго ніде не було, і гнило закопане пишоно десь на толоці* (Юрій Коломієць); *...Та вже мої барвіночки з туги посухають...* (Ярослав Літинський). Показово, що в німецькій мові в семантиці багатьох дієслів цієї мікрогрупи міститься вказівка на результат зміни стану (напр.: *faulen, einschrumpeln, welken, verkümmern* і под.) чи причину руйнування (напр.: *ausfrieren, auswintern, erfrieren, modern*).

Варто зауважити, що сполучуваність німецьких предикатів біологічного руйнування з різними префіксами модифікує їхнє значення й зближує з вербативами інших підгруп. Зокрема дієслова *abfaulen, absterben* поєднуються із суб'єктом, що позначає частину рослини, і близькі за значенням до дієслів відокремлення частини суб'єкта (префікс *ab-* реалізує тут сему 'відокремлення, вилучення'). Префікс *an-* надає вербативу *anfaulen* значення початку, неповноти дії (перетинається із дієсловами пошкодження, псування). Префікси *aus-, durh-, er-, ver-* вносять у семантику деяких предикатів цієї мікрогрупи значення завершення зміни стану (*auswintern, erfrieren, durchfaulen, vermodern*), *hin-* – поступової зміни стану (*hinwelken*).

Отже, дієслова, що репрезентують тематичну підгрупу предикатів зі значенням "знебуттєвлення неістоти" в німецькій та українській мовах, функціонують у реченнях як предикати процесу, стану, а також як синкретичні предикатні одиниці процесу-стану. Їхніми визначальними категорійно-семантичними ознаками, що реалізуються в різних синтаксичних моделях, є орієнтованість на суб'єкта, нецілеспрямованість, неконтрольованість, неволонтивність, пасивність. Більшість одиниць досліджуваної підгрупи в німецькій та українській мовах є одновалентними. Зазвичай вони прогнозують лише лівобічну суб'єктну синтаксему, яка заповнюється іменником або його еквівалентами у формі номінатива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Дишлева С. М. Своєрідність реалізації валентних та інтенційних характеристик дієслів на позначення переходу із одного стану в інший / С. М. Дишлева // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – С. 97 – 102.
3. Масицька Т. Є. Категорія предиката процесу у структурі речення / Т. Є. Масицька // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту : [зб. наук. праць, присвяч. ювілею д-ра філол. наук, проф., академіка АН ВШ України, зав. каф. укр. мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича / І. Р. Вихованець та ін. (ред. кол.)]. – Донецьк, 2004. – С. 51 – 56.
4. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. – [2-ге вид., переробл.] / М. В. Мірченко. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

6. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 408 с.